

Студент 2 курсу
фінансового факультету ХНЕУ ім. С. Кузнеця

АНТИМОНОПОЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО У РІЗНИХ КРАЇНАХ СВІТУ

Анотація. Розглянуто сутність монопольної влади та її наслідки, доцільність існування антимонопольного законодавства. Розглянуто антимонопольні законодавства США, Німеччини, Голландії, Австрії, Ангелії, Швеції, Франції, Бельгії, Швейцарії, Японії, країн східної Європи та Китаю в сучасному світі.

Аннотация. Рассмотрены сущность монопольной власти и ее последствия, целесообразность существования антимонопольного законодательства. Рассмотрены антимонопольные законодательства США, Германии, Голландии, Австрии, Англии, Швеции, Франции, Бельгии, Швейцарии, Японии, стран Восточной Европы и Китая в современном мире.

Annotation. The nature of the monopoly power and its consequences, the expediency of the antitrust law were examined. The antitrust laws of the USA, Germany, the Netherlands, Austria, England, Sweden, France, Belgium, Switzerland, Japan, Eastern Europe and China were considered.

Ключові слова: монопольна влада, антимонопольне законодавство.

Обрана тема є актуальною, оскільки чи не щодня порушуються справи про недотримання антимонопольного законодавства, а деякі з них набувають неабиякого розмаху. Для прикладу, справа про порушення антимонопольного законодавства найбільшим у світі виробником комп'ютерів IBM (International Business Machines) тягнулася 13 років, і за цей час було списано 60 млн сторінок паперу. Слід зауважити, що аналогічні справи порушуються проти більшості великих компаній.

Проблематикою, пов'язаною з антимонопольним законодавством займалися такі вчені, як: К. Клейтон, Дж. Робінсон, М. Петмен, Й. Шумпетер. Вони брали участь у створенні сучасного антимонопольного законодавства.

Монопольна влада – це ситуація, коли продавець може підвищувати ціну на свою продукцію шляхом обмеження свого власного обсягу випуску. Оскільки монополіст є єдиним постачальником товару або виду послуг, ціна, яку він отримує за свою продукцію визначається ринковим об'ємом попиту на цю продукцію. Оскільки ринковий об'єм попиту на алмази є спадним, компанія "Де Бірс" знає, що чим більше алмазів вона виробить, тим нижчою буде ціна, яку вона отримує за кожен екземпляр. Таким чином, вона може підвищувати ринкову ціну: "Де Бірс" володіє монопольною владою. Але щоб володіти деякою монопольною владою, фірмі зовсім не обов'язково бути монополістом; навіть маленькі бакалійні магазинчики у великих містах мають деякий контроль над цінами, які вони призначають. Різниця між такими фірмами і, скажімо, алмазною монополією "Де Бірс" полягає в мірі їх влади над ринком, "Де Бірс" володіє більшим контролем над ціною своєї продукції.

Оним із наслідків монопольної влади є цінова дискримінація, коли фірма призначає різні ціни для різних категорій споживачів на основі різниці в еластичності їх попиту. Наприклад, авіакомпанія "Хеппі Скайз" може збільшити ціну на квитки для бізнесменів, що спричинить зростання прибутку і зменшити ціну на квитки для туристів, що сприятиме зростанню прибутку. Також до наслідків відносять технічний прогрес. Ураховуючи те, що монополії значно сприяють технічному прогресу, організації влади багатьох країн надають винахідникам права на тимчасову монополію. Наприклад, у США патенти забезпечують монопольні права на 27 років. Багато великих фірм, такі, як: "Жилет", AT&T, "Ксерокс" і "Полароїд", починали як патентні монополії. Існує й іншого роду взаємозв'язок між монополіями і технічним прогресом. Наприклад, Й. Шумпетер стверджував, що фірми, які володіють монопольною владою можуть витратити свої монопольні прибутки на дослідження для захисту або зміцнення своєї монопольної влади. Займаючись дослідженнями, вони роблять користь собі і суспільству. Конкурентні фірми не мають таких прибутків для досліджень [1, с. 208].

Таким чином, фірми, що інвестують у галузь досліджень повинні бути значних розмірів і деяка влада над ринком тут може допомогти. Але технічний прогрес у більшості галузей залежить не від гігантських фірм, а навпаки – монополія є результатом технічного прогресу [1, с. 210].

Необхідність існування антимонопольного законодавства становить спроби захистити і посилити конкуренцію шляхом створення перешкод для виникнення, використання чи захисту монопольної влади.

Перший антитрестівський закон у США, Закон Шермана, був прийнятий у 1890 р. не тому, що економістам вдалося довести Конгресу, що монополії спричиняють витрати для суспільства в цілому, а в якості міри у відповідь на зміни, які відбулись в економіці США. Після громадянської війни (1862 – 1865 рр.) залізничні зв'язали між собою всі регіони країни, сприяючи створенню національних ринків. У відповідь на такі розширення ринків і з метою обмеження випуску створювалися корпорації, що за розмірами перевищували ті, що існували раніше, при чому багато з них утворились шляхом злиття конкуруючих фірм. Наприклад, "Стандарт Ойл Траст", заснований у 1882 р. контролював близько 90 % нафтопереробних потужностей країн. Компанія "Американ

настроїв. У той же час він не викликав до себе уваги населення і не спричинив серйозних дебатів [1, с. 252–256]. Розділ 1 стверджує, що будь-який контракт, об'єднання, таємна домовленість, спрямована на обмеження торгівлі або комерції вважаються протизаконними [2, с. 835]. Розділ 2 стверджує, що монополізація, спроба монополізації а також об'єднання або таємна згода з метою монополізації будь-якої частини торгівлі або комерції відносяться до незаконних дій [2, с. 843].

Конгрес надавав можливість судам вирішувати, якого роду дії вважати тими, що обмежують торгівлю, і що розуміти під "монополізацією ринку". Інтерпретація суддями Закону Шермана так, як і конституції США, протягом часу змінювалась. Монополія як така не є незаконною в США; термін "монополізація" відноситься до характеру дій, а не типу ринкової структури. Якщо ви є винахідником нового запатентованого продукту, і при цьому ваша фірма виявляється єдиною на даному ринку, то ви не порушили ніякого закону.

У період між 1897 – 1904 рр., коли картелі вважалися незаконними, а злиття, що приводили до утворення монополій виявлялися в рамках закону, економіка США зазнала значних змін унаслідок цього роду об'єднань. Наприклад, у 1901 р. у результаті ряду об'єднань утворилась "Юнайтед Стейтс стил корпорейшн", яка контролювала близько 60 % усіх потужностей з виробництва сталі в США. За однією з оцінок ця хвиля об'єднань, що охопила більше 10 великих галузей практично перетворила їх на монополії.

Два інших основних закони були прийняті в 1914 р. Розділ 3 Закону Клейтона оголошує протизаконними акти продажу або здачі в оренду, обумовлені заборонаю звертатись до послуг іншого продавця у тих випадках, коли це "може потягнути за собою істотне послаблення конкуренції або створення передумов для виникнення монополії [1, с. 257]. Розділ 7 Закону Клейтона забороняє злиття або купівлю "у будь-якій сфері комерції або в будь-якій частині країни у тих випадках, коли це може спричинити вагоме послаблення конкуренції або створення передумов для виникнення монополій".

Можна виділити такі типи злиття компаній (таблиця) [2, с. 848].

Таблиця

Типи злиття компаній

Тип злиття	Опис	Приклади
Горизонтальне	Між конкурентами	Один виробник автомобілів зливається з іншим
Вертикальне	Між продавцем і споживачем	Видобувач нафти зливається з виробником бензину
Конгломерат	Між двома не зв'язаними між собою бізнесменами	Компанія, що випускає цукерки, зливається з компанією, що виробляє вітальні картки

Хоча Закон Клейтона характеризується більшою, порівняно з Законом Шермана визначеністю відносно практичних дій, тим не менше він залишає за судами рішення про те, в яких випадках згадані дії швидш за все сприяють послабленню конкуренції.

Закон Клейтона заборонив певні види антиконкурентних дій, а на основі Закону про Федеральну торгову комісію була створена Федеральна торгова комісія (ФТК) в якості експертного органу, що допомагав Міністерству Юстиції вводити в життя антитрестівські закони. Федеральна торгова комісія (ФТК) була створена 26 вересня 1914 року. Завданням якої було здійснення державного контролю із застосуванням та дотриманням антитрестівського законодавства. Головне завдання ФТК запобігати діяльності людей, товариств або корпорацій, які використовують нечесні методи конкуренції в торгівлі шляхом подання позову до них. Закон про ФТК передбачає юридичну відповідальність за створення навмисного або з недбалості якихось перепон для діяльності комісії.

У 1936 р. Законом Робінсона – Петмана, визначено цінову дискримінацію таким чином: буде вважатися незаконною дискримінація різних категорій покупців шляхом продажу за різною ціною аналогічних за сортом і якістю товарів у тих випадках, коли це може спричинити послаблення конкуренції, або створення монополій у будь-якій галузі торгівлі, або притискання і знищення конкуренції, як і створення перешкод для неї. Закон Робінсона – Петмана був прийнятий, зокрема, під тиском зі сторони власників дрібних бакалійних магазинів, які зрозуміли, що виникаючі ланцюги однотипних магазинів були здатні спричинити тиск на постачальні із метою надання їм "несправедливих" знижок у цінах продуктів, які вони купують. Власники малих магазинів шукали захисту у Конгресу і отримали його.

У Міністерстві юстиції США діє Управління з антитрестівської діяльності, що здійснює аналітичну роботу в галузі конкуренції та монополізму, облік інформації, подання позовів до порушників тощо. Закон Шермана, Закон Клейтона, Закон про ФТК є засадовими в законодавстві США про конкуренцію та монополізм. На їх підставі органи виконавчої влади змогли створити в економіці атмосферу врівноваженої конкуренції, в якій одночасно функціонують суб'єкти господарської діяльності, які репрезентують надвеликий, великий, середній бізнес та сотні тисяч представників малого бізнесу [3, с. 276–352].

Уперше юридичні засоби в боротьбі з негативними проявами конкуренції почали використовувати у Франції. Тут раніше, ніж у інших країнах, концентрація капіталу досягла розмірів, що дозволили негативним проявам у господарській діяльності стати чинником, який гальмує розвиток економіки. Спеціальне законодавство в цій галузі було ще відсутнє. Французькі суди використовували для цієї мети статтю 1382 Цивільного кодексу Франції, згідно з якою всіляка навмисна дія, що заподіяла збиток іншому суб'єкту, зобов'язує виконавця до відшкодування завданого збитку. Межа між правомірними і неправомірними діями перебуває там, де право на вільне проведення господарської діяльності одного суб'єкта переходить у зловживання та порушення аналогічного права іншого суб'єкта. Наведеної теоретичної конструкції дотримується сучасне французьке законодавство про конкурентну та антимонопольну практику. Так, в Ордонансі № 86 – 1243 від 1 грудня 1986 року "Про свободу цін та конкуренції" є спеціальний розділ "Про антиконкурентну практику". Стаття 7 цього нормативного акта забороняє узгоджену діяльність, угоди, спілки або коаліції, якщо вони мають на меті або можуть стати перепорою, обмежити або порушити

конкуренцію на ринку у разі, якщо вони: обмежують доступ інших підприємств або обмежують свободу їх конкуренції; стають перепоною встановленню вільних ринкових цін, штучно викликають їх зростання або падіння; обмежують або ставлять під контроль виробництво, ринки збуту, капіталовкладення або технічний прогрес; призводять до розподілу ринків збуту або постачання. Такі дії є протиправними. До них закон відносить відмову в продажі, у примушуванні до так званого зв'язаного продажу. Французьке законодавство надає державним органам широкі повноваження щодо оперативного впливу на антиконкурентну діяльність на ринках будь-яких товарів.

Шляхом рецепції французького законодавства пішло законодавство більшості західноєвропейських країн (Італія, Бельгія, Голандія та ін.).

Важливою ознакою, яка дозволяє кваліфікувати господарську діяльність як антиконкурентну, в європейських країнах вважається домінуюче становище на ринку певного товару. Так, у Франції підприємство вважається монополістом, коли воно займає домінуюче становище на одній чверті ринку відповідного товару, у Німеччині – до третини ринку товару або не менше ніж дві третини загального обсягу обігу цього товару на ринку. В Англії для визначення монопольного становища використовується система так званих простих та складних часток. Проста частка використовується для визначення частки домінуючого становища однієї або груп компаній, що контролюють чверть якогось товару або послуг на ринку, а складною є та ж сама проста частка, але яка застосовується до непов'язаних між собою компаній. Суб'єкти господарської діяльності, що займають домінуюче становище на ринку, зобов'язані надавати державним органам додаткові звітні відомості про свою діяльність, вони можуть притягатися до відповідальності (грошові штрафи, кримінальна відповідальність, повна або часткова заборона діяльності, повне відшкодування збитків та ін.) [4, с. 175–178].

Державний контроль за дотриманням законодавства про конкуренцію та монополізм в європейських країнах організований за двома схемами. В одних країнах передбачаються обов'язки суб'єктів господарської діяльності повідомляти відповідні державні органи про всі угоди, що містять обмеження конкуренції (нотифікації), а в окремих випадках і реєструвати їх у спеціальних реєстрах, щоб споживачі та конкуренти за необхідності мали змогу з ними ознайомитися (Німеччина, Голандія, Австрія, Англія, Швеція та деякі інші). В інших країнах (Франція, Бельгія, Швейцарія) законодавство передбачає обов'язкове сповіщення про угоди, що містять обмежувальну практику, лише у випадках, коли справа зачіпає зацікавлену сторону або безпосередньо державний орган, який здійснює контроль за дотриманням законодавства про конкуренцію та монополізм.

У всіх європейських країнах діють спеціальні державні органи, до завдань яких входить забезпечення контролю за дотриманням законодавства в галузі конкуренції та монополізму. Наприклад, в Англії – це Відомство генерального директора з питань сумлінної торгівлі, у Франції – Міністерство у справах споживачів та Рада з конкуренції, в Австрії – Федеральна економічна палата. Розгляд справ про порушення в галузі конкуренції та монополізму спеціальними судами та загальними судами. Спеціальні суди діють в Англії (Суд у справах обмежувальної практики Великобританії), Швеції (Суд у ринкових справах) [3, с. 275–289].

Засадовим стосовно японського антимонопольного права є Закон Японії "Про заборону приватної монополії та забезпечення чесних угод", підготовлений за участю американських експертів відповідно до правових ідей, виражених у Законі Шермана, Законі Клейтона, та Законі про Федеральну торговельну комісію США. Цей закон визначає діяльність держави щодо запобігання монополізму та розвитку конкуренції. Зазначений закон детально визначає ситуації, які оцінюються як монопольні, а також перелік угод, які відносяться до несправедливих. Монополією визначається така ситуація, за якої перевищується встановлений державою обсяг випуску певних товарів та послуг, частка одного підприємця перевищує половину ринкового обігу того чи іншого різновиду товарів чи послуг, або частка для двох підприємців разом – відповідно три чверті; ціни на товари та послуги, що надаються цим підприємцем, значно підвищуються або незначно знижуються впродовж значного часу. Визначають також, чи не завищені витрати керівництва та реалізації порівняно із загальноприйнятими у цій сфері підприємницької діяльності. Для виявлення всіх цих обставин існує Комітет зі справедливих угод. Обмежується дія проти монопольного закону стосовно депресійних картелів, створюваних для вирівнювання співвідношення попиту і пропозиції, а також раціоналізаторський картелів, мета яких – покращення тактики, підвищення якості, зменшення собівартості, підвищення продуктивності праці.

Комітет зі справедливих угод підлеглий безпосередньо прем'єр-міністру. Закон про заборону приватної монополії та забезпечення чесних угод детально визначає перелік підвідомчих комітетів справ, його структуру тощо. За порушення антимонопольного законодавства, а також невиконання рішень та вимог Комітету за справедливими угодами і судом законом передбачені для винних осіб покарання у вигляді штрафів та позбавлення волі. Залежно від різновиду злочину штрафи можуть досягати 5 млн йєн, а позбавлення волі з примусовою працею – 3 роки. У випадку подання неправдивої інформації експертом або свідком строк позбавлення волі сягає 10 років [3, с. 288–290].

З практичної точки зору цікавим є й досвід розробки за останні 10 років антимонопольного законодавства у низці країн Східної Європи до переходу їх до змішаної економіки. Вони великою мірою врахували досвід США та Японії, але мали й свою специфіку. Однією з найбільш розвинених серед них була Чехословаччина. Вжиття республіканськими органами контролю було закріплене в Законі ЧСФР про державне підприємство: "Соціалістична держава відповідно до своїх організаційно-господарських функцій створює умови для виробничої діяльності підприємств, вживає протимонопольні заходи і встановлює правила господарського змагання". На доповнення до цього 30 січня 1991 року Федеральні збори Чеської і Словацької Республік прийняли Закон "Про охорону економічного змагання", в якому спеціальний розділ присвячений управлінню економічним змаганням. Мета цього закону полягає в охороні економічного змагання та створенні умов для подальшого його розвитку, протидії виникненню та збереженню монопольного чи домінуючого становища юридичних та фізичних осіб в їхній підприємницькій діяльності, якщо вона перешкоджає або обмежує економічне змагання у країні. Зазначений закон визначав органи, які контролюють дотримання антимонопольного законодавства – Федеральне управління економічного змагання, Управління економічного змагання Чеської республіки, Управління Словацької Республіки для захисту від обмеження та недопущення змагання.

В Угорщині 1984 року замість Закону від 1923 року про непорядну конкуренцію було прийнято Закон "Про заборону непорядної господарської діяльності". Відповідно до цього закону юридичним і приватним особам заборонялося здійснювати господарську діяльність способом, який порушує законні інтереси конкурентів та споживачів. Деякі пункти мали антимонопольний сенс: на непорядну конкуренцію; на обмеження господарської конкуренції; на зловживання перевагою сил у галузі

господарства. Усі суперечки підсудні обласному (столичному) суду. Суд міг ухвалити рішення про зупинення порушником дій, надання задоволення постраждалій стороні у вигляді заяви про знищення товару; виготовленого шляхом правопорушення, відшкодування збитків потерпілому; стягнення штрафів. Контроль за дотриманням цього закону покладался на міністерство, яке здійснює нагляд за ринками.

В Югославії конкурентні відносини регулювалися відповідно до Закону "Про боротьбу з непорядною конкуренцією та монополістичними угодами" від 24 квітня 1974 року. Цим законом регулювалися дії, що становить непорядну конкуренцію та монополістичні угоди, дії, спрямовані на досягнення та використання монопольного становища, а також заходи захисту від таких дій. У ньому містився перелік протиправних дій. У Законі було подано перелік угод, які визнавалися монополістичними, перелік дій щодо досягнення й використання монопольного становища. Усі протизаконні дії спричиняли настання юридичної відповідальності. Серед вживаних заходів можна відзначити заборону подальших актів непорядної конкуренції; усунення стану, створеного цими актами; відшкодування завданої шкоди; визнання недійсними угод; грошові штрафи; конфіскації; заборону на певну господарську діяльність.

У Польщі був прийнятий Закон "Про протидію монополістичним діям у народному господарстві" від 28 січня 1987 року. Закон регулював прядок об'єднання господарських одиниць, класифікованих як монополістичні, міри відповідальності за порушення закону. Функція контролю була покладена на Міністерство фінансів, яке називалося "антимонопольним органом". При ньому на правах консультативного органу була створена Рада з питань протидії монополістичним діям. Рішення про визнання тих чи інших дій монополістичними приймав антимонопольний орган. Він мав право заборонити укладання монополістичних угод, вносити протест стосовно об'єднання господарських одиниць, якщо це спричиняло обмеження конкуренції і розвитку монополії, звернутися до засновницького органу про розділ підприємства-монополіста, визначити розмір штрафу за порушення закону.

Тимчасове положення про розгортання та захист конкуренції було прийняте в Китаї (1980 р.). До початку економічних реформ кінця 70-х – початку 80-х років ХХ ст. у Китаї існувала монополія зовнішньої торгівлі. Монопольне право на здійснення зовнішньоторгових операцій мало Міністерство зовнішньоекономічних зв'язків. У процесі реформ була проведена децентралізація зовнішньоекономічних зв'язків. Провінційним та іншим місцевим органам надане право створювати свої зовнішньоекономічні компанії. Першими вступили в конкуренцію зовнішньоторговельні компанії, створені при інших міністерствах і комітетах держради Китаю. В експериментальному порядку правом безпосереднього ведення зовнішньоторговельної діяльності були наділені понад 150 державних промислових підприємств. Аналогічне право було надане науково-технічним фірмам. Такого роду антимонопольні заходи сприяли розвитку конкуренції в Китаї [3, с. 290–297].

Наук. керівн. Сотніков В. І.

Література: 1. Фишер С. Экономика / С. Фишер, Р. Дорнбуш, Р. Шмалензи. – М. : Дело ЛТД, 1993. – С. 864. 2. Barnes James A. Law For Business / Barnes James A. – Т. М. Dworkin. – Ed. 4th. – Homewood ; Boston : IRWIN, 1991. – Р. 908. 3. Мамутов В. К. Господарче право зарубіжних країн : підручник для студентів юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів / В. К. Мамутов, О. О. Чувпило. – К. : Ділова Україна, 1996. – 352 с. 4. Сухотин О. В. Монополизм и антимонопольная политика / О. В. Сухотин, В. Н. Богачев. – М., 1994. – С. 175–178.